

Hrvatska osmanistika 2001.–2017.: Studije iz prošlosti Bosanskog ejaleta u ranom modernom dobu

Nenad Moaćanin

Povjesničar u mirovni, Zagreb
nenad.moacanin@zg.t-com.hr

Sažetak: Trenutačno u Hrvatskoj djeluje devetero povjesničara osmanista. U razdoblju 2001.–2017. istraživali su veliki broj tema, od čega je objavljeno više desetaka radova fokusiranih na ranonovovjekovnu prošlost Bosne i Hercegovine, bilo izravno, bilo neizravno preko problematike koja se tiče područja Hrvatske, odnosno drugih zemalja u okvirima osmanskog ejaleta Bosna. Ovdje ne bih predstavljao cjelovitu bibliografiju. Uključeni su, prema slobodnoj procjeni, samo radovi koje smatram posebno relevantnim i inovativnim. Monografije uglavnom nisu citirane, s obzirom na činjenicu da u većini njih Bosna i Hercegovina (ili barem dio ejaleta) nije osnovna tema. Područje interesa u kvantitativnom smislu odnosilo se prije svega na socijalno-ekonomsku, a nešto manje na političko-vojnu te vjersku i kulturnu tematiku, odnosno ekohistoriju. Uz rad s arhivskom građom dosta je pažnje bilo posvećeno i narativnim izvorima. Rezultati koje bi vrijedilo posebno istaknuti odnose se na pitanja agrarnih odnosa, poreznog sustava i s tim povezanih demografskih procjena, širenja islama, položaja katolika, krajišku tematiku i razvitak odžakluka. Cjelovitije su obrađene, od opširnih članaka do monografija, teme poput prolegomena za revalorizaciju “Putopisa” Evlije Čelebija, pitanja baze za razrez poreza 1650.–1800., razvitka osmanskog Osijek, urbane povijesti niza važnijih naselja u jadranskome zaleđu, međuvjerskih odnosa i pitanja identiteta, odnosa Dubrovnika i Bosanskog ejaleta kroz prizmu komunikacije s namjesnikom Hekimoglu Ali-pašom te bujuruldija drugih valija, intelektualnog profila pripadnika uleme, te kompleksnog pitanja iskorištavanje šuma u Slavoniji u osmanskome razdoblju.

Ključne riječi: Hrvatska osmanistika 2001.–2017., Bosanski ejalet, rani novi vijek

Porezi i agrar

Ovom tematikom sam se sam dosta bavio.¹ U radovima sam se koncentrirao na tzv. kliometriju, odnosno kvantitativne metode istraživanja, poglavito katastarskih deftera. Osobitu sam pažnju posvetio možda “najtvrdem orahu”, tj. “globama” ili sitnim pristojbama zvanim *baduhava* ili *nijabet*. U gradu tome odgovara pristojba od *ihtisaba*. Uvijek je važno prisjetiti se da su, nasuprot pravim kaznama za aktualne prijestupe konkretnih pojedinaca o kojima

¹ Moaćanin, 2009; 2016c; 2017.

zakonske odredbe detaljno govore, “globe” u poreznim popisima, premda obično paušalne svote, također određivane na bazi imovnoga stanja, tojest pokretne imovine poput stoke, vina ili mogućih količina bolje odjeće. Te su paušalne svote oblikovane na temelju relativno fiksnih rata, pri čemu kao temeljnu ratu, ili indeks 100, možemo uzeti medijan. Takove “globe” nisu ubirane ni od “glave”, ni od “kuće”, nego od cijelih sela, na način kao da se određeni iznos odnosi na vrijednost pokretnoga imetka *jednog* domaćinstva. U normalnim okolnostima, temeljna rata je povećavana ili smanjivana sukladno veličini sela, uz pretpostavku da nema velikih razlika u dohotku i imovnome stanju ostvarenim na temelju *zemljoradnje*. Tada bi konkretna svota dosta dobro izražavala prisutnost neagrarnih djelatnosti. Ako je zemljoradnja bila slabija, a broj bezemljaša znatan, tada nije bilo ni jače podloge za seosko poduzetništvo, osim u domeni stočarstva. Tako se događalo da velika sela plaćaju tek nekoliko akči, a mala dosta krupnu svotu, koja se velikim dijelom sastojala od globa.

Komparativnom analizom podataka za Bosanski sandžak i neke dijelove Podunavlja putem izračunavanja Gini koeficijenta nejednakosti došao sam do zaključka kako je u gradovima Bosanskog sandžaka, osobito većim, socijalna raslojenost i imovinska nejednakost dosta niska, nasuprot prostoru srednjeg Podunavlja (poprilična jednakost u Sarajevu – 0,38, visoka nejednakost u deset puta manjem Beogradu – 0,65)! Obrnuto, nejednakost je na bosanskom selu daleko veća negoli u Srijemu (0,51 prema 0,21). Nekoliko vrijednih regionalnih studija objavila je i Kornelija Jurin Starčević.²

Porezi i demografija

Najvažniji tip izvora za procjene veličine nemuslimanske populacije u Bosni i Hercegovini osamnaestog stoljeća predstavljaju dokumenti o glavarini (*cizye*, džizja), bilo u vidu popisa, bilo kao akti u kojima se navodi ukupni broj poreznih priznanica te vrste (*evrak*). U dosadašnjoj historiografiji držalo se neupitnim načelo proglašeno 1691. od strane središnje vlasti, prema kojem je valjalo napustiti uobičajeni razrez i ubiranje glavarine prema domaćinstvu, te umjesto toga primijeniti šerijatski princip oporezivanja svake radno sposobne muške osobe u dobi od nastupa puberteta do sedamdeset i pet / osamdeset godina, i to prema trima stopama, sukladno imovnom stanju. Međutim, ovdje izvršena revalorizacija građe, usredotočena na evidenciju “odozdo”, upućuje na to da se takvo shvaćanje ne može održati. Pokazalo se da je selište zadržalo

² Jurin Starčević, 2004; 2007.

presudnu ulogu kao fiskalna jedinica (praktično-operativni motiv), s time što je ta osnova nadopunjena paušalnim dodavanjem novčane protuvrijednosti za dvojicu hipotetičkih korezidenata (ideološki motiv). Budući da je u Bosni razmjerno brzo napuštena podjela obveznika na tri platežna razreda, otvorene su široke mogućnosti “elastičnom” razrezu poreza, često s malo veze sa stvarnim brojem obveznika.³ Pa ipak, zahvaljujući činjenici da je zemljišni fond bio relativno stabilna veličina, i ovakva baza za procjene demografskih kretanja može poslužiti svrsi. Podaci katoličke crkvene provenijencije doista su već predstatističke naravi, no radi se o najmanjoj konfesionalnoj skupini, te za razdoblje prije 1740. nisu dovoljno pouzdani. Za muslimane podataka ima za samo za pet godišta, a temelje se na nesigurnom kriteriju opće mobilizacije. No i njih je moguće dostatno uskladiti s brojkama glavarinskih priznanica.⁴ Usporedba habsburških obavještajnih izvora s osmanskim tahrir defterima pokazala je da prividno velike diskrepancije proizlaze iz različitih ciljeva prikupljanja podataka te da se mogu u većoj mjeri približiti.⁵ O agrarnim pitanjima te o demografiji dosta sam pisao i u svojoj monografiji o Srednjem Podunavlju.⁶

Širenje islama

U nekoliko radova nastojao sam istaknuti ulogu potpuno zanemarenog ekonomsko-financijskog faktora.⁷ Ne smije se zaboraviti što kaže kanunnama iz 1565. koja spominje “sitne i neznatne baštine, od kojih ni tri ni četiri ne sastave jednu” (cijelu, ili *tamam çifti*). Takve konstatacije nema ni u jednom od mnoštva drugih osmanskih zakonskih spomenika! Nasuprot tome, u Podunavlju gotovo da svatko raspolaže cijelom baštinom. Izračunavanje volumena proizvodnje hrane prema popisnim defterima iz bilo kojeg godišta pokazuje da dominiraju iznosi blizu ili ispod socijalnog minimuma, što ukazuje na visok stupanj nestabilnosti, kao i na činjenicu da tek manji dio stanovnika sela stvarno dovoljno proizvodi. Tako nije neobično da ubiranje glavarine “po kući” (princip *hane*) daleko više opterećuje siromašnije, koji onda moraju tražiti neko rješenje, a u Bosni je to jednim dijelom odlazak u grad, što uglavnom podrazumijeva i konverziju, a drugim dijelom ostanak na selu, ali također prije ili kasnije vodi do konverzije. Često takvo rješenje otvara

³ Moačanin, 2013; 2017.

⁴ *Ibid.*: 97.

⁵ *Ibid.*, 2011.

⁶ *Ibid.*, 2006.

⁷ *Ibid.*, 2008.

mogućnost vojne službe, što još više popravlja socijalno-ekonomski položaj. Pri svemu tome treba naglasiti činjenicu da postotak muslimana na selu nije toliki kako se to čini na prvi pogled prema broju imena *vlasnika tapija*, jer je to ono što se u defter upisuje, a ne stanovnici kao takvi. Na primjer posljednji TT (završen 1604., ali reflektira stanje oko 1590., ako ne i ranije!), za nahiju Olovo navodi 2861 fiskalnu jedinicu, a to su posjednici tapija, pri čemu je manje od 10% nemuslimana (188, u gradu). Samo pet godina ranije 1585., broj obveznika džizije u nahiji iznosi 749! Očigledno je *sva zemlja* dospjela u ruke muslimana, pri čemu teško da su nemuslimani pomrli ili se odselili.⁸ I napokon sam se kritički osvrnuo na tezu o nekoj posebnoj sklonosti krstjana prema islamu.⁹

Vojska, odžakluk i pitanje autonomije

Širom tematikom vojnih posada u tvrđavama vojničke klase općenito bavila se u više navrata Kornelija Jurin Starčević.¹⁰ Nekoliko pak radova sam sam posvetio pitanju statusa Bosanskog ejaleta u okviru Osmanskog Carstva. U tom kontekstu bavio sam se pitanjima odžakluk timara, postanka novovjekovnog plemstva, devširme i pokreta iz 1831. Svi ti tematski sklopovi suviše su bili eksploatirani u kontekstu identitetskih ideologema. U tom smislu značenje odžakluk timara bilo je ili preuveličavano, ili minorizirano, čak se i poricalo da su postojali (R. Hickok).¹¹ Analize koje sam proveo dovele su me do zaključka da geneza odžakluk timara nije imala samo jedno ishodište, nego tri, s različitim polazištima u vremenu, pa i prostoru. Potpuno nezapažen je faktor slobodnih baština vlaških starješina koji su proglašeni za u praksi nasljedne timare. Taj je proces dovršen oko 1530. Paralelno s tim proširila se praksa dodjeljivanja spahijskih prihoda unutar skupina povezanih biološkim srodstvom prema običajnom pravu (*ocak zadeleri*). U kriznim trenucima (bitka kod Siska, 1593.) izdavane su naredbe u kojima se javlja izraz “odžakluk timar”. Ta dva tipa relativno nasljednog dobra uskoro su se u dobroj mjeri stopila, da bi se tome pridružio i treći, naime onaj koji je proistekao iz *gedik timara* ili gotovinskog odžakluka tvrđavskih posada, kasnije kapetanijske vojske. To nije isključiva specifičnost Bosne, jer na istočnome serhadu carstva u Anadoliji nalazimo analognu pojavu zvanu *jurtluk* ili *odžakluk*, doduše s nešto širim pravima lokalne elite.¹²

⁸ *Ibid.*, 2016a.

⁹ *Ibid.*, 2005.

¹⁰ Jurin Starčević, 2003.

¹¹ Moačanin, 2001.

¹² *Ibid.*, 2009.

Što se tiče devširme, ponovio bih da se ne može govoriti o “privilegiju” da bosanski muslimani daju psihofizički darovite dječake za carsku službu, nego o tvrdnji da za to *nema prepreke*, očito kao mjeri da se ne dopusti infiltracija anadolskih Turaka u janjičarski korpus, jer se njih, s pravom ili ne, smatralo nepouzdanim.¹³

I napokon, pisao sam o karakteru pokreta iz 1831./2., za koji smatram da jest bio pokret za autonomiju, ali vrlo konzervativnog karaktera, bez ikakvih pretenzija da provodi modernizaciju, demokratizaciju i druge “novotarije” prema zapadnim obrascima, ili barem slično egipatskom modelu (Muhamed Ali).¹⁴

Gradovi i Evlija Čelebi

O značenju autografa *Seyahatname* pisali smo Kornelija Jurin Starčević i ja, i tako, vjerujem, pokrenuli širi interes.¹⁵ Razlike u odnosu na dosadašnji prijevod su velike, ponekad i dramatične. Konkretno je u hrvatskoj historiografiji rezultat toga niz radova o naseljima u dalmatinskoj Zagori u vrijeme kandij-skog rata.¹⁶ Posebno je pisano o Osijeku s mostom i sajmištem.¹⁷

Vjerski odnosi i identiteti

Pitanjima vjerskih odnosa najviše se bavio Vjeran Kursar. U radovima objavljenim u periodu koji se tiče ovog skupa analizira položaj katolika i ideološke postavke kojima su se rukovodili franjevci u 18. stoljeću, prije svega konfesi-onalizaciju kao proces zatvaranja.¹⁸

Ekohistorija

Znatan prilog ekohistoriji savsko-dravskog međuriječja dao je Anđelko Vlašić koji je između ostalog svestrano osvjetlio pitanje korištenja šuma u osmanskome periodu.¹⁹

¹³ Holjevac i Moačanin, 2007: 173.

¹⁴ Moačanin, 2002; 2014.

¹⁵ Jurin Starčević i Moačanin, 2014.

¹⁶ Jurin Starčević, 2015a; 2015b; 2016.

¹⁷ Moačanin, 2016a; 2016b.

¹⁸ Kursar, 2011; 2013; 2013.

¹⁹ Vlašić, 2016a; 2016b; 2017.

Kulturna povijest

Ovdje su najvažniji radovi Tatjane Paić-Vukić, koja je uspjela iz podosta suhoparne građe kao ostavštine sarajevskog kadije Muhibbija “destilirati” profil konkretne osobe u određenom vremenu kao dobar primjer za raspon interesa onodobnog obrazovanog društva.²⁰ Također je objavila dosta radova bliske, ali i drugačije tematike (metodologija), te osobito na temu percepcije drugoga (Matija Mažuranić i njegovi dojmovi o Bosni).²¹

Veze Dubrovnika i Bosne

Dubrovačko-osmanski odnosi, pri čemu se uglavnom radi o odnosima Dubrovčana s Bosanskim ejaletom, predmet su vrijednih doprinosa Vesne Miović i Ruže Radoš Ćurić. Vesna Miović obradila je temu Dubrovačke Republike u spisima bosanskih valija i hercegovačkih sandžakbegova, s inventarom bujuruldija (1673.–1807.).²² Ruža Radoš obradila je dubrovačke izvore o banjolučkom boju 1737.²³ Sličnom tematikom bavio se i Mladen Glavina.

Ostalo

U hrvatskoj osmanistici djeluje i Dino Mujadžević koji je ostavio niz prikaza.

Zaključak

U razdoblju od 2001. do 2017. hrvatski osmanisti (njih devet, ali u stvarnosti sedam produktivnijih autora) proizveli su prilično velik broj inovativnih djela koja su se bavila Bosnom i Hercegovinom, ili tačnije, ejaletom Bosne u ranom modernom dobu (otprilike 1500.–1800.), koji je neko vrijeme uključivao i otprilike polovicu današnje Hrvatske. Dijelovi Hrvatske u jadranskom zaleđu pripadali su Bosanskom ejaletu do kraja 17. stoljeća, kao i najzapadniji dio kopna između rijeka Save i Drave, dok je ostatak tog teritorija, tj. središnji i istočni dio Slavonije u 1600-ima bio povezan sa novim Kaniškim ejaletom, ali je uglavnom bio pod bosanskom kontrolom u polju finansija. Iz tog je razloga historija cijelog ovog prostora zacrtana kao jedna te ista veća cjelina. Raspravljalo se o širokom rasponu tema, od socijalnih i ekonomskih pitanja do religije i kulture, uz korištenje novih metoda, naprednih i originalnih. Najzanimljiviji nalazi i postignuća ostvareni su u pitanjima analize zamršenog osmanskog oporezivanja. Pokazalo se da se proučavanje poreza ne smije shvatati na prvi pogled, već da historičar mora uključiti prilično teško vidljive prakse na terenu, uvjetovane lokalnim

²⁰ Paić-Vukić, 2007.

²¹ Al-Dujaily i Paić-Vukić, 2015; Ćatović i Paić-Vukić, 2012; Paić-Vukić, 2007.

²² Miović, 2005; 2008.

²³ Radoš Ćurić, 2017.

stvarnostima, s velikim utjecajem na zemljišni režim, pa čak i na demografske procjene. Po pitanju visokih stopa prelaska na islam, posebna pažnja posvećena je dosad zanemaranom faktoru, finansijskim poticajima. Utvrđeno je da je, zbog specifične situacije u vezi ekonomskog položaja seljaštva, u Bosni, ili njenim središnjim dijelovima zajedno sa sjevernom Hercegovinom, prihvatanje islama donosilo značajnije olakšice nego na većem dijelu ostatka Balkana. Što se tiče vojnih pitanja, također su ponuđena nova tumačenja odžaklik timara i autonomije. Historiji gradova, kulture, odnosa između ejaleta i Dubrovnika, a posebno eko-historijskim temama odano je dužno poštovanje s izvanrednim uspjehom. I naposljetku, ali ne najmanje bitno, novo razmatranje putopisa Evlije Čelebija dovelo je do mnogih novih spoznaja. Veliki dio ovog posla obavljen je na način poput traženja igle u plastu sijena, ali moje mišljenje je da je bilo vrijedno toga.

Croatian Osmanistics 2001–2017: Studies from the Past of the Bosnian Eyalet in the Early New Age

Conclusion

In the period of 2001–2017 Croatian Ottomanists (nine, but really seven more productive authors) had produced a fairly large number of innovative works dealing with Bosnia-Herzegovina, or, more precisely, the eyalet of Bosnia in the early modern period (roughly 1500–1800) which for a certain time was including about half of present-day Croatia. The parts of Croatia in the Adriatic hinterland were belonging to the Bosnian eyalet until the end of the 17th century, as well as westernmost part of the land between the Sava and Drava rivers, while the rest of that territory, that is, central and eastern Slavonia was attached to the new eyalet of Kanizsa in 1600, yet it had mostly remained under Bosnian control in financial matters. This was the reason why the history of the whole space was outlined as one and the same larger unit. A wide range of subjects featuring new methods, advanced and original was discussed, from social and economic issues, to religion and culture. The most interesting findings and achievements had been made in the matters of analyzing the intricacies of Ottoman taxation. It turned out that the tax assessment must not be apprehended at the first glance, but that the historian has to include the rather hardly visible practices on the ground, influenced by local realities, with a huge impact on the land regime, and even more so, on demographic estimations. Concerning the high rates of conversion to Islam, special attention was made to the hitherto neglected factor, that is, to the financial stimuli. It was found that, due to the specific situation of the economic position of the peasantry, in Bosnia, or its central parts together with northern Herzegovina, embracing Islam brought more substantial easements than in much of the rest in the Balkans. As for the military issues, *ocaklık timars* and autonomy fresh interpretations were also offered. To the history of towns, culture, relations between the eyalet and Dubrovnik and particularly ecohistorical subjects due respect was paid with remarkable success. Last but not least, the new reading of Evliya Çelebi's travelogue had resulted in many new insights. Much of this work was performed in a manner like looking for a needle in a haystack, but in my opinion it was quite rewarding.

Literatura

- Al-Dujaily, L. i Paić Vukić, T. (2015) Pedagoški i moralno-didaktički zbornik Muslihuiddina Kninjanina iz 1609. godine: rukopisi arapskog izvornika i osmanskog prijevoda, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 33, Zagreb, 133-162. ISSN 1330-0768, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ćatović, A. i Paić Vukić, T. (2012) Mecmua incelemelerinin sınırları ve olanakları: Bosna mecmualarına bir yaklaşım, u: Aynur, H. et. al. (ur.), *Mecmua: Osmanlı edebiyatının kurkambarı* (53-71), Turkuaz, Istanbul.
- Holjevac, Ž. i Moačanin, N. (2007) *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u Ranome Novom vijeku*, Leykam international, Zagreb.
- Jurin Starčević, K. (2003) Vojne snage Kliškog i Krčko-ličkog sandžaka pred Kandijski rat – osmanska vojska plaćenika, u: Agičić, D. (ur.), *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević: zbornik radova povodom 70. rođendana* (79-93), FF press, Zagreb.
- Jurin Starčević, K. (2004) Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća prema osmanskim detaljnim poreznim popisima (mufassal defterima), *Prilozi za orijentalnu filologiju* 54, Sarajevo, 139-167.
- Jurin Starčević, K. (2006) Krajiške elite i izvori prihoda: primjer jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 55, Sarajevo, 243-266. ISSN 0555-1153, Orijentalni institut u Sarajevu.
- Jurin Starčević, K. (2007) Zemlja, seljaštvo i agrikultura u razdoblju osmanske vlasti, u: Belamarić, J. i Grčić, M. (ur.) *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja* (233-245), Ministarstvo kulture RH – Klovićevi Dvori, Zagreb.
- Jurin Starčević, K. (2015) Urbanization on the Ottoman Borders: Small Towns in the South-West Serhad of the Bosnian Eyalet from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries, u: Baramova, M., Boykov, G. i Parvev, I. (ur.) *Bordering Early Modern Europe* (257-273), Harrassowitz, Wiesbaden.
- Jurin Starčević, K. (2015) Osmanski Drniš: popisni defteri, narativna vrela i arheološki ostaci kao izvori za (re)interpretaciju osmanske historije u današnjoj Dalmaciji, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 64, Sarajevo, 217-238. ISSN 0555-1153, Orijentalni institut u Sarajevu.
- Jurin Starčević, K. (2016) Osmanski Zemunik: spoznaje iz osmanskih poreznih i vojnih popisa te narativnih vrela, u: Faričić, J. i Dundović, Z. (ur.), *Zemunik u prostoru i vremenu* (158-169), Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Jurin Starčević, K. i Moačanin, N. (2014) “Novi” Evlija Čelebi: autograf “Putopisa”, *Književna smotra* 46, Zagreb, 77-90. ISSN 2459-6329, Hrvatsko filološko društvo.
- Kursar, V. (2011) Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60, Sarajevo, 371-408. ISSN 0555-1153, Orijentalni institut u Sarajevu.
- Kursar, V. (2013) Being an Ottoman Vlach. On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th–18th Centuries), *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi / Journal of the Center for Ottoman Studies – Ankara University* 34, Ankara, 115-161. ISSN 1019-469X, Ankara University.
- Kursar, V. (2013) Non-Muslim Communal Divisions and Identities in the Early Modern Ottoman Balkans and the Millet System Theory, u: Baramova, M., Mitev, P., Parvev, I. i

- Racheva, V. (ur.), *Power and Influence in South-Eastern Europe, 16–19th century*, Berlin, 97-108. LIT Verlag.
- Miović, V. (2005) Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Hercegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic, *Annals* 9, Dubrovnik, 37-69. ISSN 1331-3878, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Miović, V. (2008) Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka, s analitičkim inventarom bujuruldija (1673–1807), *Dubrovnik annals* 14, Državni arhiv u Dubrovniku, Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik, Kantonalni arhiv Travnik, Dubrovnik, 152-154.
- Moačanin, N. (2001) À propos d'une publication sur la Bosnie Ottomane, *Turcica* 33, Strasbourg, 379-384. ISSN 0082-6847, Peeters publishers.
- Moačanin, N. (2002) "Autonomija" osmanske Bosne. Nacrt, u: Bušić, K. i dr. (ur.), *Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića* (136-142), Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb.
- Moačanin, N. (2005) Bosansko-humski krstjani u turskim vrelima (napomene), u: Šanjek, F. (ur.), *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu* (407-412) Institut za istoriju, Sarajevo.
- Moačanin, N. (2006) *Town and Country on the Middle Danube*, Brill, Leiden – Boston.
- Moačanin, N. (2008) La conversione di massa di contadini bosniaci all'islam, u: Vaccaro, L. (ur.), *Storia religiosa dell'Islam nei Balcani*, (169-188), Centro Ambrosiano, Gazzada (VA).
- Moačanin, N. (2009) The complex origin of the Bosnian ocaklik timar, u: Taşkın, T. i Sunay, A. (ur.) *Halil İnalçık Armağanı* (142-167), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Moačanin, N. (2009) Sitne daće, krupne implikacije, u: Roksandić, D. i Agičić, D. (ur.), *Spomenica Josipa Adamčeka* (145-165), FF press, Zagreb.
- Moačanin, N. (2011) Remek-djelo habsburške (mletačke?) obavještajne službe: anonimni "geografsko-statistički" opis Bosanskog pašaluka (oko 1625.), u: Iveljić, I. (ur.), *Zbornik Nikše Stančića* (77-88), FF presss, Zagreb.
- Moačanin, N. (2013) Stanovništvo Bosanskog ejaleta u 18. stoljeću prema popisima glavarine, *Rad HAZU* 516, Zagreb, 95-120. ISSN 1330-0768, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Moačanin, N. (2014) The Die-Hardism of the Pre-Reform Ottoman World in Bosnia: Matija Mažuranić's "Tourist" Visit (1839/40) u: Spannenberger, N, Varga, S. i Pech, R. (ur.), *Ein Raum im Wandel* (265-274), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Moačanin, N. (2016a) Le "mystère" quasi insoluble du succès massif de l'islam en Bosnie, u: Gelez, Ph. i Gilles, G. (ur.), *Les conversions a l'islam en Asie Mineure, dans les Balkans et dans le monde Musulman* (119-126), Ecole française d'Athènes, Athènes.
- Moačanin, N. (2016b) Osmanski Osijek, *Rad HAZU* 525, Zagreb, 83-106. ISSN 1330-0768, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Moačanin, N. (2016c) Reading between the lines, interpreting Ottoman cadastral surveys anew (some remarks on the discriminatory rates and the so – called "fines"), u: Herzog, Ch. (ur.), *Osmanische Welten: Quellen und Fallstudien, Festschrift für Michael Ursinus* (447-475), University of Bamberg, Bamberg.
- Moačanin, N. (2016d) Cisir-i kebir-i Ösek, u: Kafkasyalı, M. S. (ur.), *Balkanlarda İslam III* (466-479), TİKA, Ankara etc.

- Moačanin, N. (2017) New Chance for Cliometrics: Examining the Inequalities of Wealth and Income in Ottoman Rural Economy, u: Koyuncu, A. (ur.), *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (246-255), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale.
- Moačanin N. (2017) Nastanak muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini: zanemareni aspekti, *Rad HAZU* 516, Zagreb, 73-204. ISSN 1330-0768, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Paić-Vukić, T. (2007) *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*, Srednja Europa, Zagreb.
- Paić-Vukić, T. (2007) "Pogled u Bosnu" Matije Mažuranića kao povijesni izvor, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56, Sarajevo, 177-191. ISSN 0555-1153, Orijentalni institut u Sarajevu.
- Paić-Vukić, T. (2015) Meraki: sumrak divanske književnosti u Bosni, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 64, Sarajevo, 399-420. ISSN 0555-1153, Orijentalni institut u Sarajevu.
- Radoš Ćurić, R. (2017) Namjesnik Bosanskog ejaleta Ali-paša Hekimoglu (1736.–1748.) i Dubrovačka Republika. Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:155:235691>.
- Vlašić, A. (2016) The role of forests in the spread of revolts and banditry in Ottoman Slavonia in the 16th and 17th centuries, u: Aköz, A., Yörük, D. i Muşmal, H. (ur.), *INOCTE 2016: International New Tendencies Congress in Ottoman Researches, October 7–9, 2016, Sarajevo. Proceedings Book* (69-81), Selçuk University, Konya.
- Vlašić, A. (2016) Iskorištavanje šuma u Slavoniji u osmanskom razdoblju (1526.–1691.), *Scrinia Slavonica* 16, Slavonski Brod, 71-90. ISSN 1332-4853, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Vlašić, A. (2017) Šume kao izvor prehrane. Uzgoj i trgovina kestenom u Požeštini u 16. i 17. stoljeću, u: Župan, D. i Skenderović, R. (ur.), *Slavonske šume kroz povijest: Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavanskom Brodu 1.–2. listopada 2015.* (111-129). Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.